

till exempel på motsvarande företeelser i Sydasiens. Allt är redan gott, eller är det vi som gör det?

*Ervik Cejvan
FD, Lund*

DOI: 10.51619/stk.v100i1.26105

Elin Lockneus. *Kyrkbänksteologi: En studie av gudstjänstfirares liturgiska praktikers teologi*. Skellefteå: Artos. 2023. 268 s.

Gudstjänstfirandet i Sverige har genomgått stora förändringar de senaste femtio åren. I Svenska kyrkan har mässan och nattvarden fått en starkare ställning och de som firar gudstjänst förutsätts vara aktivt delaktiga på ett nytt sätt, vilket också märks i de två nya kyrkohandböcker som antagits.

Efter kyrkans skiljande från staten år 2000 har såväl medlemstal som deltagande i söndagens gudstjänst minskat kraftigt. De äldre svenska frikyrkosamfundet brottas också med vikande medlemstal, vilket gett upphov till nya konstellationer, manifesterade bland annat i bildandet av Eumeniakyrkan år 2011.

Samtidigt som de gamla kyrkobildningarna trätt tillbaka har nya gudstjänstraditioner etablerats i Sverige till följd av invandring från länder med ortodoxa och orientaliska traditioner. Moskéeer har etablerats i takt med att muslimer invandrat. Gudstjänstfirande i Sverige år 2024 är präglad av en rik mångfald.

Parallellt har det akademiska studiet av religion och teologi förändrats. Nya fält har etablerats och gamla fält har omvandlats för att svara mot den förändrade religiösa verkligheten. Intresset har ökat för så kallade "nones", alltså personer som säger sig inte omfatta någon religiös tro. Enskilda Högskolan Stockholm har numera en avdelning för östkyrkliga studier. Vid Uppsala universitet omfattar ämnet systematisk teologi i dag såväl kristen som islamisk teologi. Praktisk teologi har i stället ingått en förening med empiriskt inriktade

beteendevetenskapliga studier av religion i alla dess mångskiftande former.

Som ett sätt att i denna pluralistiska miljö värna om forskning med särskild relevans för de kristna kyrkorna har Enskilda Högskolan Stockholm etablerat ett särskilt studieområde kallat Kyrka i samtid. I rask takt har denna senare forskningsmiljö lett flera doktorander fram till disputation, däribland Elin Lockneus, som den 26 januari 2024 disputerade på en avhandling med titeln *Kyrkbänksteologi*. Titeln är symptomatisk både för forskningsmiljöns inriktning på kristna kyrkor och för ett nytt intresse för levda teologiska praktiker.

Ordet kyrkbänksteologi har Lockneus myntat för att beskriva ett skifte av perspektiv i studiet av gudstjänsten. Från ett tidigare forskningsmässigt fokus på skriftliga gudstjänstordningar vill hon rikta intresset mot gudstjänstpraktiker. Från ett tidigare praktisk-teologiskt fokus på prästers och gudstjänstledares liturgiska handlande vill hon rikta blicken mot gudstjänstfirarna. Från ett tidigare liturgiteologiskt fokus på det som händer längst fram i kyrkan, i koret, riktar hon intresset mot vad som händer i kyrkbänken.

Syftet med avhandlingen är att undersöka den teologi som gestaltas i gudstjänstfirarnas liturgiska praktiker i kyrkbänken, eller som det något tillkrånglat uttrycks i avhandlingens undertitel, "gudstjänstfirares liturgiska praktikers teologi".

Ytterligare ett perspektivskifte som präglar boken, utan att författaren gör så mycket väsen av det, märks i att avhandlingen intresserar sig för dem som går i kyrkan regelbundet, inte på dem som lämnat kyrkan eller inte går i gudstjänsten, vilka båda fått mycket uppmärksamhet i kyrka och akademi under senare år, inte minst till följd av de förändringar jag beskrivit ovan.

Lockneus beskriver det regelbundna gudstjänstfirandet som en kristen socialisering, som innebär en sakralisering, mitt i en sekulariserad tid. En av avhandlingens stora förtjänster är att Lockneus försöker sätta ord

på *hur* detta sker. Samtidigt blir det tydligt i avhandlingen att det innebär en viss kamp med språket när något som tidigare inte formulerats ska föras med ord och begrepp. Språket blir inte alltid så precist och ibland något tillkrånglat, men det är värt att överse med, utifrån den goda intentionen.

Metodiskt gör Lockneus en fallstudie där hon med etnografisk metod djupdyker i två församlingar, en som tillhör Equmeniakyrkan och en som tillhör Svenska kyrkan. I dessa församlingar deltar hon som observatör i gudstjänstfirandet och gör därtill intervjuer med gudstjänstfirare. Att hon är intresserad av den kristna socialisering som gudstjänsten innebär märks i att hon väljer två församlingar som i sitt lokala sammanhang har en ovanligt tydligt strukturerad liturgi. Hon väljer också att intervju erfarna gudstjänstfirare, inte konfirmander eller personer som kommer för tacksägelse över någon som dött. Det är till och med så att hon väljer att inkludera ett antal ordinarie präster och pastorer bland intervjupersonerna, med motivet att hon intervjuar dem som gudstjänstfirare, inte som gudstjänstledare.

Teoretiskt söker Lockneus förena praktikteori och teologisk teori. Hon konstaterar dock att båda områdena behöver breddas och blir mer inkluderande för att fylla hennes syfte. Medan vi till vardags ofta skiljer praktik från teori, genom att se praktiken som en tillämpning av teorin, vill Lockneus genom en *stark praktikförståelse* se samman tanke och handling, ord och förkroppsligande, på ett sätt som hon menar bättre svarar mot gudstjänstlivets verklighet.

Förhållandet mellan teori och praktik i gudstjänstfirandet har varit föremål för många diskussioner genom åren. En av grundpelarna i liturgisk teologi handlar om att gudstjänst inte är en tillämpning av systematisk-teologiska ställningstaganden, utan i själva verket utgör teologi i sin mest primära form, vilket också ställer gudstjänstfiraren i centrum som teolog.

Det låter kanske självklart, särskilt om vi jämför till exempel med att laga mat efter

recept. Alla som lagat mat inser att recepten inte kommer först, utan skapas ur högst materiella och kroppsliga erfarenheter av matlagning och ätande. Smakar maten inte den ätande, så spelar det ingen roll hur välskrivet receptet är.

Med sin starka förståelse av praktik väljer Lockneus att se recepten, det vill säga instruktionerna för och förklaringarna av det som sker i gudstjänsten, som en del av gudstjänstpraktiken. Från praktikteoretiker inom organisationsteori och framför allt då Davide Nicolini, lånar hon verktyg som kan hjälpa henne att synliggöra det hon intresserar sig för. För att göra verktygen användbara i ett gudstjänstsammanhang behöver hon dock slipa till dem lite. Resultatet blir en verktygslåda med sju kännetecken på gudstjänstpraktiker, som innefattar både handling och kropp, materialitet och individer med både agens och språklig förmåga.

Med hjälp av sina fångstverktyg identifierar Lockneus elva huvudsakliga praktiker som gudstjänstfirare ägnar sig åt, nämligen att sitta, att lyssna, att ta emot, att ge, att gemenska (ett ord som hon ser sig tvungen att uppfinna), att samlas, att be, att stå upp, att sjunga psalm, att läsa Bibeln och att bekänna.

För att kunna teologiskt analysera vad observationer och utskrivna intervjuer säger om dessa praktiker behöver Lockneus komplettera med teologiska redskap. I mötet med teologisk teori stöter hon på liknande, men också helt motsatta problem, jämfört med dem hon stötte på i praktikteorin. Teologi har ofta skilts från praktik, ungefär på samma sätt som recepten från matlagningen. Teologi har setts som teori, vilken tillämpats exempelvis i gudstjänst. En *stark teologiförståelse*, som Lockneus anser sig behöva, innefattar handlande, kroppslighet och materialitet.

Sammanfattningsvis är det alltså i spänningsfältet mellan å ena sidan kroppslighet och materialitet i gudstjänstfirandet och å andra sidan ord för och begreppsliggörande av det som sker, som avhandlingen rör sig.

Det är därför förvånande att Lockneus i sitt sökande efter teologiska redskap inte vänder sig till forskningsområdet liturgisk teologi som utvecklats just i närkamp med sådana frågor hon själv ställer sig. Förutom att liturgiska teologer kämpat för gudstjänstfirandets primära teologiska roll har de ofta betonat kroppslighet och materialitet som teologisk gestaltning.

Här märks också en svaghet i forskningsöversikten, som inte sätter in avhandlingen i detta forskningssammanhang. Det blir inte i forskningsöversikten tydligt vilka liturgi-teologiska ställningstaganden och tidigare forskningsansatser i fråga om till exempel delaktighet, kroppslig gestaltning och kvinnors historiska deltagande i liturgin som avhandlingen åtminstone indirekt är beroende av.

I stället vänder sig Lockneus primärt till sentida etnografiskt orienterade teologer, som Christian Scharen, Natalie Wigg-Stevenson och Paul Fiddes, liksom till den modell med fyra teologiska röster som skapats inom det brittiska aktionsforskningsprogrammet Action Research Church and Society (ARCS). De skiljer på den praktiserade, den uttalade, den normativa och den akademiska rösten som samspelar i teologiska praktiker. Lockneus talar i stället för röster förtjänstfullt om stämmor och liknar samspelet mellan dem vid körsång.

Det gemensamma för de teologer som Lockneus använder sig av är att de har en empirisk inriktning i sin forskning, medan de flesta liturgiteologer snarare utgått från etablerade gudstjänstformers historiska strukturer. Lockneus teorival kanske kan motiveras, men jag saknar en tydligare förklaring av skälen till valen, liksom en diskussion om konsekvenserna för analysen. Etnografisk teologi har många förtjänster, men utan att ställas i dialog med andra sätt att närma sig gudstjänsten kan de empirinära förhållningssätten framstå som lite grunda och avskurna från de många teologiska traditionernas djup.

Till avhandlingens stora förtjänster hör däremot dess tydliga form som gör resonemangen lätta att följa, särskilt som den övergripande forskningsfrågan bryts ned i delfrågor som besvaras en efter en i separata kapitel. Kapitel 5–7 analyserar de ovan listade praktikerna utifrån frågor som hur teologi inkarneras och traderas, hur gudstjänstfirarna själva sätter ord på den teologi som gestaltas och hur de erfar teologi i sitt gudstjänstfirande. I dessa kapitel kommer de etnografiskt och empiriskt baserade redskapen till hjälp. Intervjucitat vävs välavvägt in i framställningen och fördjupar och belägger det som sägs. Däremot används inte observationsmaterialet lika tydligt.

Kapitel 5 beskriver hur gudstjänstfirandet bidrar till ett kroppsligt förankrat teologiskt kunnande hos dem som firar gudstjänst, ett kunnande som förmedlas genom att traderas. Ofta är detta kunskap som gudstjänstfiraren inte själv satt ord på, eftersom traderandet präglas av en självklarhet. Men i intervjuerna tolkar gudstjänstfirarna sina egna handlingar, utifrån sin praktikkunskap. Att fira gudstjänst innebär att levandegöra en traderad historia som de sätter ord på i mötet med intervjuaren.

Kapitel 6 vänder tillbaka till språket och frågan hur teologi artikuleras. Lockneus uppmärksammar att den teologi som gudstjänstfirarna ger uttryck för i ord inte bara är personlig, utan också del av en gemensamt uttryckt teologi, som präglas av det hon kallar stämsång. Det handlar om hur olika teologiska röster samspelar sinsemellan i en kör, där också understämmor träder fram, som en fond och ibland också som en dissonans.

Det sjunde kapitlet fokuserar på hur teologisk erfarenhet blir till i ett samspel mellan de kroppsliga och verbala gestaltningarna. Gudstjänstfirarna erfar teologi genom att vara i personlig dialog med Gud genom sina praktiker. De teologiska begrepp som Lockneus använder handlar om att vara förtrogen med, att urskilja och att se världen och relatera till Gud. Detta ser hon som olika aspekter av den visdom som ryms i de

liturgiska praktikerna och som tillsammans utgör en förutsättning för att kunna relatera till Gud som aktör i tillvaron.

I det åttonde och sista kapitlet sammanfattar Lockneus vad kyrkbänksperspektivet gjort synligt. Hon pekar bland annat på att gränserna mellan kyrkorum och livet utanför kyrkorummet blir mindre tydliga ur kyrkbänkens perspektiv. Den ter sig snarare som ett slags mellanstation mellan koret och vardagslivet, där liturgiska praktiker som att be och läsa Bibeln också utövas. Ur kyrkbänkens perspektiv visar sig de liturgiska praktikerna också mer föränderliga än de ter sig från koret. Inte sällan pågår många praktiker parallellt. Praktikerna visar sig också ha en annan struktur än den liturgiska ordningen, som är mer kronologisk och mer disciplinerad. I kyrkbänken kan det vara okej att inte göra som alla andra.

Sammantaget menar Lockneus att gudstjänstlivets teologi trätt fram som vidare för henne än vad hon såg framför sig när hon påbörjade sin studie. Gudstjänstlivets teologi är något levande – ja, faktiskt ett sätt att leva, menar hon. I vad jag uppfattar som en central sammanfattning skriver hon: ”Denna avhandling har bidragit med teoretisk medvetenhet kring något som är vanligt förekommande i gudstjänstlivet, men som inte varit begreppsliggjort i ett akademiskt sammanhang” (s. 247).

Detta begreppsliggörande utgör ett viktigt forskningsbidrag. Det synliggör också en grupp – de regelbundna gudstjänstfirarna – vars frånvaro i det offentliga samtalet blir väldigt påtaglig när strålkastarljuset plötsligt riktas mot den. Kanske dagstidningarna nu följer i Lockneus spår och börjar intervjua gudstjänstfirare om varför de faktiskt fortsätter fira gudstjänst, trots att gudstjänstfirande i många år avfärdats som tråkigt och föråldrat? Vad kyrkbänksteologi är har Elin Lockneus knappast slutligt besvarat, men hon har påbörjat ett viktigt arbete för att synliggöra en osynliggjord men ack så grundläggande del av varje gudstjänstfirande. Förhoppningsvis kommer fler teologer att följa i

hennes spår och hitta ytterligare angreppssätt på frågan, som också förmår att gå i tydligare dialog och kanske även polemik med tidigare teologisk reflektion över kristen gudstjänst.

Ninna Edgardh

Professor emerita, Uppsala

DOI: 10.51619/stk.v100i1.26106

Hanna Reichel. *After Method: Queer Grace, Conceptual Design, and the Possibility of Theology*. Louisville, KY: Westminster John Knox. 2023. 290 s.

Så kom den. Boken som jag under fem års teologistudier längtat efter. Okej, det är en sanning med modifikation. Det är inte så att jag under alla åren har kunnat sätta ord på att jag saknar just en sådan här bok, men någonstans i bakhuvudet har det funnits en längtan. I diskussioner har den kommit till uttryck i form av en frustration som verbaliserats med orden ”det är inte så enkelt”, utan att för den sakens skull vilja kapitulera. Snarare har jag önskat fördjupa resonemang och arbetssätt men inte vetat hur. Boken *After Method: Queer Grace, Conceptual Design, and the Possibility of Theology* av Hanna Reichel är ett lysande exempel på just *hur*.

I boken argumenterar Reichel för att teologer måste släppa tron på att metod och systematisering kan rädda oss, något som historiskt sett haft tungt fokus inom det teologiska studiet. Målet kan inte vara att göra ”rätt” teologi utan i stället bör vi alltid sträva efter att skapa ”bättre” teologi. Detta eftersom teologi faktiskt spelar roll och risken med verkligt dålig teologi är att den dödar (eller med Kevin Garcias ord: *Bad Theology Kills*).

Som teologer har vi alltså ett stort ansvar och samtidigt fantastiska möjligheter. För teologi kan också skapa liv. Denna spänning mellan ansvar och möjlighet adresserar Reichel inledningsvis, vilket blir en grundton för resten av boken. Det kan tyckas vara ett stort anspråk, men det är också den höga